

Олесь Курьчинський

УКРАЇНСЬКІ КОЗАКИ В ОСМАНСЬКІЙ ХРОНІЦІ “ІСТОРІЯ НАЇМИ” ЯК СТИЛІСТИЧНИЙ КОД

Розглянуто стилістичний образ козаків у тексті османської хроніки поч. XVIII ст. “Історія Наїми”. Перекладено кілька фрагментів тексту, безпосередньо пов’язаних з історією України, щоб унаочнити стиль літопису і в такий спосіб відобразити ставлення автора до тогочасних українців, яке простежується в його мовних особливостях.

Ключові слова: османотурецька мова, літопис, стиль, ідіостиль, козаки.

Один із перших теоретиків стилістики Л. Шпітцер схарактеризував поняття ідіостилю певного автора як відображення безпосереднього зв’язку між його текстом і світоглядною парадигмою, духом часу та уявленнями епохи. Л. Шпітцер відомий і як засновник методу “філологічного кола” у стилістиці. Його суть полягає в тому, що стилістичні деталі інтерпретуються у світлі особливостей духовного світу письменника, його “мовного оточення”, зумовленого літературною та соціальною історією [10]. Нині серед сучасних лінгвістичних течій елементи теорії Л. Шпітцера використовує корпусна лінгвістика [16, с. 205]. Послугувався ними в обґрунтуванні своїх стилістичних концепцій і відомий західноєвропейський мовознавець П. Гіро [1, с. 35–69].

Власне, на основі концепції Л. Шпітцера, тобто розуміючи ідіостиль як вияв світогляду автора, ми підійшли до розгляду давньої Османської хроніки поч. XVIII ст. “Історії Наїми”, або ж – “Квітника Гюссейна у викладі подій Сходу та Заходу” (Ravzatü 'l-Hüseyn fi hulâsat-i ahbâri 'l-Nâfiqayn).

Її автор – Мустафа Наїма (1655–1716), – найімовірніше, був першим державним літописцем Османської імперії. Крім того, його називають одним із зачинателів вагомих змін у турецькій історіографічній традиції [6, с. 15–28]. Адже соціальні перетрубації, що відбувалися в Османській імперії на зламі XVII-XVIII ст., вплинули і на літописання, яке дедалі частіше почало звертатися до однієї з течій арабської соціальної філософії – ібнгалдунізму. Остання, як одна з поміркованих течій ісламу, вимагала від історіографів більшої об’єктивності, опису життя не лише знаті та володарів, а й різноманітних суспільних верств, відтак – і сусідніх до османів народів [7, с. 127–147; 11, с. 15–28; 8, с. 154-155].

З огляду на це, наратив Мустафи Наїми напрочуд важливий для української історії, адже містить чимало епізодів та фактів, які й нині могли б стати у пригоді дослідникам українсько-турецьких зв’язків XVII ст. [5, с. 423-424].

Тому предметом нашого дослідження у хроніці став образ українських козаків. Утім, не лише як історичних фігуратів її сюжету, а, згідно з концепцією Л. Шпітцера, насамперед – як лінгвостилістичний елемент тексту. Такий мовознавчий аналіз під час опрацювання літопису має сприяти не лише мовознавцям, а й історикам, докладніше розкриваючи їм, як саме ставилися тогочасні османи до українців.

Відібравши, згідно з принципами логічної вибірки, кожен десяту скановану сторінку “Історії Наїми”, загалом – 183 одиниці [14], ми об’єднали їх у корпус електронних документів у форматі бази даних програми Microsoft Access. Усі відібрані сегменти тексту налічують майже 98 тис. словоформ. Відтак на їх основі було укладено частотний словник “Квітника Гюссейна у викладі подій Сходу та Заходу” обсягом 9 тис. 500 одиниць. Його дані засвідчили, що сама лексема “kazak” вживається в літописі з частотою на мільйон слів (чмс) 265,5. Такий вжиток нічим не поступається іншим етнонімам і топонімам у тексті хроніки або й нерідко переважає їхній, як це бачимо з табл. 1, поданої для порівняння. Наприклад, етнонім грузин вживається в літописі з чмс 91,9; албанець – 30,6; араб – 285,9; абазинець – 428,9.

Таблиця 1

Ключові топоніми та етноніми тексту “Історія Наїми”

Слово	Переклад	ЧМС	Слово	Переклад	ЧМС
Abaza	абазинець	428,9	Hindi	Індієць	10,2
Arnavud	албанець	30,6	Kahir	Каїр	61,3
Arabistan	“Арабія”	51,0	Karadeniz	Чорне море	173,6

Arab	араб	285,9	Kefeli	кафець	20,4
Bağdad	Багдад	633,1	Kıbrıs	Кіпр	112,3
Bitlis	Тбілісі	61,27	Kudsi	Єрусалим	40,9
Bosna	Боснія	439,1	Manisa	Маніса	30,6
Diyarbakir	Діярбекір	316,5	Mısır	Єгипет	694,4
Eflâk	Валахія	296,1	Şâm	Дамаск	541,2
Erzurum	Ерзурум	224,6	Selânik	Салоніки	30,6
Gürcistan	Грузія	91,9	Sivasî	сивасець	71,5
Gürcü	грузин	285,9	Türkiye	Туреччина	20,4

Утім, окремо від сегментів “Історії Наїми” нами було укладено частотний словник обсягом 38 тис. одиниць на основі електронного корпусу з 21 османського літопису XVI–XVIII ст., що сумарно налічують майже 1 млн словоформ. Його дані продемонстрували, що лексема *kazak* у середньому вживається у цьому гіпертексті з чмс 170,8. Обчисливши різницю між частотами її вжитку в “Історії Наїми” та укладеному корпусі з 21 літопису за усталеною статистичною формулою $P=Xi^2$, що, як відомо, широко застосовується і в лінгвостатистиці, ми отримали показник $P<0,05$. Це засвідчує: у частоті вжитку лексеми *kazak* між хронікою “Історія Наїми” та іншими османськими джерелами існує відчутна, хоча й незначна відмінність.

Отож на основі частотних даних попередньо варто констатувати: у літописі “Історія Наїми” образ козака-руса, як називали османи тодішніх українців, набирає концептуальних рис, стаючи ключовим словом тексту, притаманне саме йому, на відміну від багатьох інших творів османської писемності. Адже, згідно з визначенням П. Гіро, ключовими словами певного тексту, тобто його ідіостилістичними ознаками, можна вважати лексеми, що характеризуються не лише відносною частотністю, а й авторським вжитком, який відрізняється від загального [9, с. 155]. Додамо, що сучасне видання “Історії Наїми”, транскрибоване латиницею, загалом налічує 33 сторінки, де вжито термін *rus* “рус”, 130 – з термінами *kazak* “козак”, *kazaklar* – “козаки”.

Чимало з них, зважаючи на контекст або ж атрибутивність, вживаються з відтінками експресивного забарвлення, причому деякі – в позитивному контексті. Наприклад, подекуди в тексті османський літописець згадує про *kardaş batman* “братнього гетьмана” та *kardaş kazağı* “братніх козаків” [14, 2088–2081]. Водночас характеризує Богдана Хмельницького як: “*yarar ve tuvana ve akıllı Kazak*” (путящий та дужий і кмітливий козак) [14, с. 1429], а послів від нього описує в доволі нейтрально-позитивній формі: *dört nefer ezrakü’l-cuun ve asfarü’l-levn elçiler gelip* [“від гетьмана”] прибули чотири синьооких та білолицих послі” [14, с. 1441].

В “Історії Наїми” також вживається відомий вислів, що облетів чимало праць на тему козаччини, починаючи з праць М. Грушевського. У 7-му томі своєї “Історії України-Руси” історик пише: “Турецький хроніст Наїма, описуючи морські походи козаків та величаючи побіду над ними, каже: «Можна сміло сказати, що не можна на всій землі знайти людей сміливіших, що менше б дбали про жите, менше б боялися смерті. Як оповідають люде, що знають морське діло, ся голого своєю зручністю і відвагою в таких морських битвах страшнійша від усякого иньшого народу»” [2, с. 7].

Отже, як можна висувати з наведених прикладів, лексема *kazak* “козак” не лише відображає персонажів літопису “Історії Наїми”. Вона слугує в ній і стилістичним кодом тексту, тобто носієм експресивних конотацій, що збуджують увагу читача, пробуджують у нього певні емоції та формують розуміння твору. Власне, згідно зі стилістичною теорією Майкла Ріффатера, що перегукується і з теоріями П. Гіро та Л. Шпітцера, завдання автора (письменника) полягає в тому, щоб привернути увагу отримувача повідомлення (читача), який має декодувати його, згідно з намірами автора. Відтак стилістичні ознаки тексту в цій концепції розглядаються як код певного повідомлення [15, с. 177–183; 4, с. 69–98].

Утім, було б украй суб’єктивно лише на підставі поданих вище прикладів стверджувати, що термін *kazak* в “Історії Наїми” як її стилістичний елемент містив для інформанта, себто османського слухача, оскільки літописи саме читалися вголос при дворі османських аристократів [13, с. 82] – винятково позитивні семантичні відтінки. Гортаючи літопис сторінка за сторінкою, нескладно переконатися, що нерідко при терміні *kazak* фігурують й атрибути з очевидним негативним змістом або ж їх заміняють на менш різкі текстуальні синоніми: *eşkıyalari* “розбійники”, *mela’in*, або *melun* “прокляті” [14, с. 409], традиційно для османських літописів Наїма кличе козаків і *kafirler*, себто “невірними”, а до терміна “рус”, що часто виступають їх синонімом, додає промовистий епітет арабського походження – *menbus* “злосчасні; ті, які приносять нещастя” [14, с. 952, 1139].

Щоправда, так само надibuємо в тексті й нейтральне ставлення до козаків, особливо, коли йдеться про османський протекторат над ними або спільні козацько-татарські походи. Власне,

в такому контексті нерідко фігурують козацькі персонажі в "Історії Наїми", якщо не брати до уваги оповідей про їхні напади на Чорноморське та Середземноморське узбережжя чи боїв під Хотиним.

Відтак можна дійти цілком логічного висновку: лінгвостилістичний образ тодішніх українців у тексті змінюється залежно від їхніх взаємин з османами і того, якими їх бачить сам автор, розглядаючи вигідну або ж не вигідну для власної держави ситуацію. У кожному разі козаки посідають доволі важливе місце в тексті хроніки, набуваючи рис його стилістичного коду.

Однак, мовлячи про автора, тобто Мустафу Наїма, не варто забувати, що він передусім був компільатором інших літописів, тобто їхнім переписувачем. Натомість його власною рукою в тексті створено всього кілька десятків сторінок [13, с. 130-131]. Тобто йдеться не лише про ставлення автора до козаків. Його текст відображає погляди й інших літописців, творами яких він послуговувався: передусім Шаріга Уль-Менарзаде, Кара Челебізаде Абдюльазіза Ефенді, Веджігі, Абді-паші, Ісазаде, Кятіба Челебі, Хасана Бейзаде, Печуйлу Ібрагіма, Мегмеда Галіфе та решта [12, с. 20-21].

Тому хроніка, згідно з концепцією Л. Шпітцера, звичайно, висвітлює і те, якими очима саме османське суспільство, насамперед – його верхівка, дивилися на своїх найближчих сусідів.

Власне, запорожці в тексті часто постають запеклими бунтарями та войовничими розбійниками, хоча навряд чи літописці від цього особливо симпатизували їм. З другого боку, такий стилістичний код криє в собі ледь відчутну повагу та, цілком імовірно, навіть захоплення.

Зрештою, щоб унаочнити описані козацькі образи та їхній контекст у хроніці "Історія Наїми", ми переклали кілька її фрагментів, що здебільшого потрапляли в українську історіографію з чужоземних джерел: "Geschichte d. Osmanischen Reiches" австрійця Г. Гаммера, "Кримське ханство" росіянина В. Смірнова або "Collectanea" поляка О-Ю. Сенковського [3, с. 143-144].

Аби передати стиль османотурецької мови літопису, було взято до уваги й помірковані погляди автора, й уявлення тодішньої епохи та незначну стилістичну відмінність тексту від решти османських прозових творів. Щоправда, в публікації запропонована радше інтуїтивна україномовна модель "Історії Наїми". Адже стилістика – одна з найсуперечливіших дисциплін у мовознавстві, а будь-які намагання передати авторський стиль і поготів зазнають критики, якщо звернутися до постструктуралістських теорій перекладу. "Сказати майже те саме", – отак влучно висловився про переклад медієвіст У. Еко, і з ним важко не погодитися [6].

Тому за основу перекладацької роботи насамперед взято строге дотримання змісту літопису як історичного джерела, з тим – відтворення давньої персько-арабської лексики, з якої переважно складається османотурецька мова, на прикладі українських архаїзмів.

“ІСТОРИЯ НАЇМИ”

Фрагменти

(перекладено за виданням: *Târih-i Na'imâ: (Ravzatü'l-Hüseyn fi bulâsati abbâri'l-hâfikayn) / Na'imâ Mustafa Efendi; hazırlayan Mehmet İpşirli. Cilt 2-4. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007. – 2247 s.)*

Згадка про побудову фортеці на річці Оз

У тім часі румелійський бейлербей¹ Агмед-паша разом із вояками свого віялету², перебравшись через Дунай, дістався, згідно з фірманом³ спорудити фортеці на обох берегах Аксу⁴, що для козацьких розбійників слугував проходом із Богданії⁵, та оскільки анічого готово не було, бо вповноважені готувати деревину та боєприпаси знехтували обов'язками, то він заявив: "Ті степи нескінченні та широкі обертаються пустою довжиною в двадцять днів їзди, землі їхні сухі та неплодні, вижити тут неможливо", і фірман завернули.

Захоплення козаками Синопа

Місяця реджеба [серпня-вересня 1614] козацькі чайки вийшли на Чорне море – досі для них стало традицією грабувати села та містечка на дунайському й морському узбережжях – цього ж разу, пройшовши по Чорному морю за дороговказом рабів-муртадів⁶, утікачів із ісламських країв, вони зненацька захопили на березі Анатолії Синопську фортецю, що її звали Медіною ушшаків⁷. Понищивши мусульман, яких застали в тій старій кріпості, пограбували їхнє добро й жінок із дітьми і шкоди великої завдали, і місто спалили.

¹ Румелія – назва європейських володінь Османської імперії – давньої Фракії та частини Македонії; загалом історична назва Балкан. Бейлербей (букв. бей усіх бейів) – намісник в Османській імперії, що підпорядковувався безпосередньо султану, поєднував у своїх руках громадянську та військову владу.

² Віялет – адміністративно-територіальна одиниця Османської імперії.

³ Фірман – наказ султана.

⁴ Аксу (букв. Біла вода) – річка Буг.

⁵ Богданія – османотурецька назва Молдвії.

⁶ Муртад – у мусульманській традиції назва віровідступників, які зреклися ісламу і перейшли в інші релігії.

⁷ Ушшак (те саме, що тюрк. ашик – закоханий) – поет і співець під акомпанемент сазу в тюркських і кавказьких народів.

Півбиди, що обернули те місто, серця віху, на пустку. Вийшли-бо в море, забравши з собою пограбованих жінок та дітей, які зібралися докупити звідусіль. Передовсім Шакшаки Ібрагім-паша, призначений із шістдесятьма чайками на захист дунайського та чорноморського узбережжя, привів ті з чайок, що сповіщені про справу були, до гирла ріки, з якої ті пси виходили в море, й став піджидати. Одначе прокляті причалили десь до чорноморського узбережжя, сповіщеного про цю ману, і знайшли вихід у тім, щоб, витягнувши чайки на сушу, спустити їх вище на ріці. Але коли деякі з татарських загонів, наскочивши на них, велику війну вчинили, ті покидали (полонених) жінок і добро, награване в Синопі, і чимало з них загинули, а частина мерзенними рабами стала. Ібрагім-паша обігнув їхні хитромудрі дороги та вистежив місце, де вони мали зійти на воду, й, наскочивши на вцілілих від шабель, кого вбив, а кого полонив.

Іслям-паша захоплює край Козака

Прийшла новина, що Іслям-паша, який обороняв Азак¹, ударом меча захопив фортеці Черкес Керман і Метадже та острів, що був ставкою для козацьких розбійників, котрі постійно грабували узбережжя Чорного моря; звільнив він п'ять тисяч мусульман-невільників, натомість [козака] люд полонив.

Справи козацькі²

Першого дня місяця ребіульахіра (1649 р.) прибула людина від Кримського хана. Нарід козаків, що здавна чайвся у місцинах, званих Сарикамишем³, виходив із ріки Аксу, званої водами Озі⁴, на чайках у Чорне море, грабував та плондрував його узбережжя, а в хотинському поході, увірвавшись у табір, воював з ісламськими воїнами, досі корився лясському королеві. Та вже рік чи два відтоді, як король, пославши їх до Задри на підмогу венеційцям, не вислав ні платні, ні провіанту, й різні свавілля чинив та стягав деякі обурливі незаконні податки, тому згаданий нарід цілковито відвернувся від ляха й зрікся покори, після чого післяв до кримського хана двох своїх знатних головних бояр, ото ж тії, будучи помилувані, мовили: “Ми цілковито порвали зв'язок із ляхом, душею й тілом послуживши на благо ісламській вірі в походах, які нам випали на долю з вами, і просимо взяти заручників та прийняти угоду про згадану присягу”. Хан виказав усілякі почесті прибулим боярам, прийняв угоду присяги разом з усіма умовами й паперами, після чого заповів присилати підмогу в їхні походи супроти ляха і здійснити на нього великий набіг із татарськими воїнами та зобов'язався в кожному разі допомагати.

Справи північні

Упродовж цього місяця (мухаррема 1652 р.) до муфтія прийшов лист од козацького гетьмана; оповісник, що доставив його, так розтлумачив: “З гетьманом я особисто вів мову; одкрив він мені душевну тайну. Попервах невольник в одного з господарів тихої корабельні, що в кварталі Касим-паша⁵, путящий та дужий і кмітливий козак знайшов він нагоду, щоби до вілаету ще кілька невольників заманити, а сам утік. Власне, за напуттям свинячого сина, діставшись [додому], гетьманом став. Одначе в минулому, ще полоняником, на вернувшись в Іслям і у своїм серці беріг любов до віри Мухаммада і покладався щиро догодити державі та вірі, утім, мовлячи: “Втілю службу силою проклятих, що під моєю орудою”, про свій Іслям не звіщаючи їм, козацтвом сторожко користав.

Потому ханові про свої справи звістивши, зустрівся з ним; коли ж хан не повірив, звершив із ним вечірній намаз, відтак голосом співочим високошанований Коран прочитав; отоді хан довірився, після чого служиві [гетьману] козаки, збунтувавшись, намірилися вбити його; тисячами хитрощів ошукавши [їх] та брехливу присягу склавши, він тільки для них спорудив церкву, і вдавшись до справ, що змусили б довірися та згуртуватися довкола марновірних обрядів, як і належало, переконав козаків, ото ж суть замови зухвальця та зміст його листа такі: “Нині маючи зо триста тисяч козаків, покладаюся я рабствувати падишаху Ісляму; хай відразу велять мені служити, і я стану до праці серцем та головою”. І згаданий вістун таку новину доніс, що син гетьмана, котрий нині став зятем воеводи Валахії, має в підпорядкуванні сорок тисяч стрільців.

Справи північні

Прибули од відомого як брат-козак гетьмана, що досі слідував за ханом, чотири синьооких та білолицих послі, і, принісши листа з проханням, мовили: “Гетьман – раб падишаха, як йому велять слугувати, так перед подолом і стане. Очевидячки, що його сила й військо дужчі, ніж у Молдаванина та Валаха, а нині з ханом він у поході на Ляха. Прагне він, щоби жалували йому чин із давулом⁶ та знаменом⁷ на управління з назвою еялету⁸ для всіх тих місць, що за кордоном Валахії; та були милостиві”. Тоді якоїсь суботи після ради чотирьох послів ще в халати зодягли, а дозвіл на сподівання їх таким трибом за доречний мали: пожалувавши назву еялету й ті всі краї, що й так його вотчиною були, не вважали доречним наступати на землі Валахії. Таким трибом догодили, давши ферман на управління еялетом і знамено з давулом, а покору дракона мали за велику перемогу.

¹ Азак – Азов.

² Розділ уже існує українською мовою в перекладах Омеляна Пріцака.

³ Сарикамиш (букв. Жовті комиші) – назва Запорізької Січі в турецьких літописах.

⁴ Озі – османська назва Дніпра.

⁵ Історичний квартал Стамбула, що на узбережжі Босфору.

⁶ Дакул – бубон, барабан.

⁷ Ферман – офіційне веління, наказ або декрет султана.

⁸ Еялет – те саме, що віялет.

Сповідання про прихід великого сердара до краю Ердель та завоювання фортеці Ялова

Спочатку, згідно з приписом, тисяча шістьдесят восьмого року двадцять другого рамазана [23.06.1658] великий візир, здійнявшись разом із воїнами Ісляму з Едірне¹, вирушив на Ердель². І високошановному ханові татар спочатку прислали наказ, написаний особисто великим падишахом, щоб разом із татарськими та козацькими вояками хутчіше діяв та поквапився наступати на Ердель.

Коли ясновельможний сердар, галопом минаючи нічліг за нічлігом, дістався Белграду, оборонець Буди Кенанпаша з усіма прикордонними вояками, і бейлербей Силістри Кадрі-паша з левендами³ свого еялету та Добруджі, і ще татарський хан з незчисленною кількістю татар та більш ніж двадцятьма тисячами вояків од лясського короля стали на службу з садриазамом⁴ та на спільний шлях джихаду [...].

Першої доби місяця зількаде забравшись у шанці, наступного – захопили та здобули згадану кріпость, після чого, давши дозвіл різним військам грабувати й розорювати ворожий край, перекинули групу за групою у той полк. Тим часом Хан татар, згідно з раніше виданим високошанованим ферманом, діставшись ворожого кордону на чолі понад двохсот тисяч татарських і козацьких воїнів, грабуючи та обчищаючи місцини, куди добрався, і кого з люду полонячи, а кого душі позбавляючи, дійшов до міста на ймення Белград, що був урядовим центром згаданих нечестивців, тут козацькі вояки, не зважаючи на рушниці з гарматами, притьма кинулися під фортецю. І трьох-чотирьох годин не тривали бій та січа, як вони відчинили міські ворота, видершись по драбинах на фортечні мури, тоді готові до грабунку й розбою татарські воїни, вдершись у кріпость, обчухували місто закутень за закутнем та прибирали до рук геть усе: від рідкісних та цінних дрібничок до коштовних багатств. Прокляті невірні, не знаючи ні спокую, ні спочину в тій стороні, дали драла аж до якоїсь міцної фортеці, що поблизу німецького кордону. Затим вояки, що залишилися, нездатні до ладу за званням, бо позбулися командирів, утекли шукати притулку в непрохідних горах [...].

Перемога велика Мегмеда Гірай Хан⁵ у війні супроти кафірів⁶ московських

Затим, що у Високій Державі ось уже понад десяток літ не скінчалася боротьба з кафірами венеційськими, oprіч того, через потребу походу на джелялі⁷ у Анатолії, а то – на грішників мадярських, іслямські вояки й на островах, і на берегах боронилися, а найпаче вели борню й тримали в облозі кріпості на кордонах, тож було розсіяно-розіслано їх повсюди-усюди, й ніяк – звести кудись докупи, – отак помисливши, цар московський, гадаючи, що “становище, бігме, таланливе”, загорівся нечестивою пристрасстю: зібрати в одній стороні війська сили силенні та, зруйнувавши землі наші крєвні, віковічну державу Османів у тривогу й смуту кинути, отож понад два роки заповзато збирав він військо й готував усе необхідне для походу, відтак, згідно з постулатом, що “Всі кафіри то є люд однієї віри”, геть стратив терпець од сум’яття воевод Мадярського, Волоського й Молдавського, та задля перемоги суспільної, ослону своїх народів і приписів держави та віри, [передовсім задіяв] кафірів, пилюгу землі, званих донськими козаками – ті здавна перед жодним із володарів невірних у тій стороні голови не схилили й не корилися, мешкали в непролазних болотистих місцинах того краю, й, за кожної нагоди виходячи чайками на Чорне море та грабуючи села й містечка на його побережжі, не цуралися завдавати збитку-шкоди кордонам Ісляму. Піславши згаданим незчисленні кошти, [король] наполіг, щоби одчалили всіма можливими чайками в Чорне море та збитку завдали берегам на всі сторони, [між тим] і дніпровські козаки, які раніше, бунтуючи супроти лясського короля, щоб помстися йому, вступили в союз і злуку з Іслям Гірай Ханом⁸, у тих краях, котрі лясські раби десять літ похід за походом плюндрували, також із московським царем уклали мир, підписавши із ним угоду про досягнення дружби й узи братерсько-дружні.

Тому король московський, піславши й до них особистого посла, у гострому листі своєму мовив: “Найдужче бажання й вінець надій наших – пішовши на рабів іслямських, втілити жадання помсти за дружні та єдиновірні нам народи. Передовсім – вояками безцінними, обладунком віри нашої, наскочити на татар й тих незнищених здолати та розгромити. Начало-бо решті справ задумано покласти після того, як їхня сила вичерпається. Нині, коли потрібна ревність віри та оборона справ духовних, ви, будучи заодно з нами, на службі нашій жодним трибом не допускайте байдужости й лінощів”, – отак звістив і наказом грізним слово завершив. Од листа з таким змістом згадані [козаки] геть стерявшись, вирішили, що їм на збиток буде згоджуватися на розрив угоди [з ханом] з причини тієї, що з поміччю Ханів-Дженгізів отримали в користування стількі кріпостей із краями та земель щедротних, що й оком не обведеш, а все од того, що зміцнили мир із ханом великодушним; опісля розгледіли мудрість таку: вельмишановного хана застерігши, поки вони [московіти] не рушили з місця, першими до них дістатися військом, як море, великим, та, не давши й оком зморгнути, громади розбити, а краї пограбувати. Коли ж [козаки] таким трибом положення роз’яснили, вельмишановний хан, також негайно зібравши військо незчисленне, уповаючи на Аллага, того ж року на рамазан здійнявся – та рушили на нищих кафірів... [7, с. 949–1554].

¹ Едірне (гр. Адріанополь) — місто на північному заході сучасної Туреччини

² Ердель – османська назва Валахії.

³ Левенди – морські піхотинці.

⁴ Садриазам – високий візир.

⁵ Мехмед IV Герай (1610–1674) – кримський хан у 1641–1644 рр. з династії Гераїв та 1654–1666 рр. після Ісляма III Герая. Власне, він і брав участь на боці гетьмана Івана Виговського в російсько-українській війні 1658-1659 років. За свою прихильність до суфізму був названий «Софу» («суфієм»). Як поет увійшов у кримськотатарську літературу під псевдонімами «Кяміль» та «Хані». Як суфій помер у Дагестані 1674 року.

⁶ Кафір, кяфір (араб. كافر), гяур (тур. gavar) – іншовірець, невірющий. Кафірами в ісламі вважають усіх немусульман.

⁷ Джелялі (тур., однина celâli) – учасники антиурядових бунтів в Османській імперії, переважно селяни та сипагії. Назва походить від імені вождя бунту в Токаті 1519 року.

⁸ Ідеться про Ісляма III Герая (1604–1654) – кримського хана 1644–1654 рр. із династії Гераїв, що, як відомо, воював супроти військ Речі Посполитої на боці Богдана Хмельницького.

Література

1. Гиро П. Разделы и направления стилистики и их проблематика / П. Гиро // Лингвостилистика. — Москва : Прогресс, 1980. — Т. 9. — С. 35–69. — (Серия “Новое в зарубежной лингвистике”).
2. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т. / М. Грушевський. — К., 1995. — Т. 7.
3. Прицак О. Союз Хмельницького з Туреччиною 1648 року / О. Прицак // Записки НТШ. — Мюнхен, 1948. — Т. 156. — С. 143–164.
4. Риффатер М. Критерии стилистического анализа / М. Риффатер // Лингвостилистика. — Москва : Прогресс, 1980. — Т. 9. — С. 69–98. — (Серия “Новое в зарубежной лингвистике”).
5. Халимоненко Г. І. Історія турецької літератури / Г. І. Халимоненко. — Київ, 2009. — 544 с.
6. Эко У. Сказать почти то же самое. Опыты о переводе / У. Эко / Dire quasi la stessa cosa: Esperienze di traduzione. — Москва, 2006. — 576 с.
7. Ethan L. Menchinger. “Gems for Royal Profit”: Prefaces and The Practice of Eighteenth-Century Ottoman Court History // History Studies. — Samsun, 2010. — V. 2/2. — P. 127–147.
8. Faroqhi S. Approaching Ottoman History. An Introduction to the Sources. — Cambridge, 2004. — 263 p.
9. Guiraud P. Langage et versification / P. Guiraud. — Paris : Klincksieck, 1953. — 237 p.
10. James V. C. Language, history, style. Leo Spitzer and the critical tradition. — Springfield : University of Illinois Press, 1988. — 205 p.
11. İnalçık H. Essays in Ottoman history / Halil İnalçık. — Istanbul : Eren, 1998. — 445 p.
12. İpşirli M. Önsöz. / M. İpşirli // Tarih-i Naima: 6 Cilt; [hazırlayan Mehmet İpşirli] — Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007. — C. 1. — LXXVI s.
13. Lewis V. Thomas. A Study of Naima / Thomas V. Lewis. — New York : New York University Press, 1972. — 163 p.
14. Mustafa Na'imâ. Târih-i Na'imâ : (Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbârî'l-hâfikayn) : 4 Cilt. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. — 2247 s.
15. Riffaterre M. Essais de stylistique structurale / M. Riffaterre // Journal of Linguistics. — Cambridge, 1972. — Vol. 8. — P. 177–183.
16. Wales K. A. Dictionary of Stylistics / K. A. Wales. — Harlow : Longman, 2001. — 429 p.

This article is devoted to stylistic image of Ukrainian Cossacks in the Ottoman chronicle Naima's History (XVIII c.) To visualize style of the chronicle and thus reflect the author's attitude to that time Ukrainians, which is seen in its language features, some text fragments were translated into Ukrainian language. All of them are directly related to the history of Ukraine.

Key words: Ottoman Turkish language, chronicle, style, idiosyle, cossacks.